

Organisaatioteoreettinen katsaus suomalaisen yliopistokentän muutokseen

Ville Niukko & Tomi J. Kallio

Artikkeli saapunut 16.11.2005. Hyväksytty julkaistavaksi 3.3.2006.

ABSTRACT

The Change in the Finnish University Sector: Perspectives from Organization Theory

During the recent years the organizational field of the Finnish university sector has been under heavy pressures. In the paper we state that the pressures stem especially from two origins. On the one hand, the so-called Bologna Process and other isomorphic influences of the European Union create increasing pressures for universities to mimic each other's "best practices". On the other hand, the financing policies of the Finnish government push universities not only to compete with each other, but also to seek external funding. We analyze the effects of the turbulent organizational environment on the Finnish university sector. We find that due to the changing financing policies, the Finnish university sector has changed dramatically as some fields of science, especially business and technical sciences, have expanded drastically whereas other fields, especially humanities, have had to struggle for their existence. This has led to the fact that universities as a whole have differentiated internally, while particular fields of science, successful in gaining external funding, have increasingly integrated into the corporate sector. The Finnish higher education system is increasingly leaning towards the managerialistic ideology of economic efficiency. In the future, the theories of business economics could thus benefit the higher education studies. We suggest, however, that the Humboldtian ideology should not be ignored either.

Key words: University, organization theory, change, integration, differentiation, institutions.

1. JOHDANTO

Suomalainen yliopistokenttä on viime vuosina ollut merkittävien muutospainoiden kohteena. Eryteisesti elinkeinoelämän edustajat ovat julkisuudessa esittäneet lukuisia kriittisiä huomioita suomalaisen yliopistokentän tilasta. Tässä artikkelissa tarkastelemme organisaatioympäristön muutospainoiden vaikutusta suomalaiseen yliopistokenttään. Erytisensä kiinnostuksen kohteena on yliopistokentän toiminnan uusien lainalaisuuksien hahmotteleminen ja niiden kriittinen tarkastelu. Olemassa olevaa kirjallisuutta ja tutkimustietoa soveltaen lähestymme aihepiiriä organisaatioteoreettisesta näkökulmasta, ja tarkoituksemme on näin ollen osallistua käynnissä olevaan yliopistopoliittiseen keskusteluun organisaatioteorian tarjoamin välinein.

Riippuen omaksumasta tarkastelutasosta ja erityisnäkökulmasta, potentiaalisia organisaatioteoreettisiksi luettavia viitekehyksiä yliopistojen ja yliopistokentän muutoksen tutkimukseen olisivat esimerkiksi resurssiriippuvuuden teoria (esim. Pfeffer - Salancik 1978), populaatioekologia (esim. Hannan - Freeman 1977) ja sidosryhmäteoria (esim. Freeman 1984). Itse asiassa teorioita, joilla voidaan ajatella olevan selitysvoimaa

Kirjoittajat haluavat esittää kiitoksensa dosentti Michael Berrylle, rehtori Tapio Reposelle ja ma. professori Jouko Toivoselle heidän kommentistaan artikkelin käsikirjoitusversioon.

tarkasteltaessa muutosta organisaatioissa ja/tai organisaatiokentillä on itse asiassa koko joukko, teorioiden lähtökohtien ja keskeisten oletusten kuitenkin selkeästi vaihdellussa (ks. esim. Van de Ven - Poole 1995). Tässä tutkimuksessa tarkastelemme suomalaisen yliopistokentän muutosta kahden organisaatioteorian, kontingenssiteorian ja institutionaalisen teorian perspektiiveistä.

Kontingenssiteorian ja institutionaalisen teorian näkökulma tutkittavaan aihepiiriin eroaa mm. siinä, että ensiksi mainittu fokuoittuu erityisesti organisaation sisäiseen muutokseen, kun taas viimeksi mainittu keskittyy lähtökohtaisesti organisaatiokentän tasoiseen muutokseen. Kontingenssiteoriaa on hyödynnetty niin yksityisen kuin julkisenkin sektorin organisaatioiden tutkimuksessa. Vaikka julkisen sektorin tutkimuksen osalta Suomessa erityisesti kuntatutkimuksessa on hyödynnetty kontingenssiteoriaa (ks. esim. Kallio 1995; Leväsvirta 1999), yliopisto-organisaatioita käsitelleissä tutkimuksissa ei kontingenssiteoriaa ole kuitenkaan sanottavasti sovellettu.

Institutionaalinen teoria on puolestaan saavuttanut viime vuosina huomattavan suosion esimerkiksi suomalaisen organisaatio- ja johtamistieteellisen alan väitöstutkimusten teoreettisena perustana (ks. esim. Halme 1997; Mylly 1999; Toivonen 2000; Kallio 2004). Tästä huolimatta yliopistoihin liittyvässä tutkimuksessa teoriaa ei kuitenkaan juuri ole sovellettu (ks. kuitenkin Lampinen 2003). Edelleen, vaikka sen paremmin kontingenssiteoriaa kuin institutionaalista teoriaakaan ei yleensä ole mielletty varsinaisiksi muutosteorioiksi, katsomme teorioiden luovan mielenkiintoisen näkökulman suomalaisen yliopistokentän muutokseen, ja tästä syystä olemme valinneet kyseiset teoriat tarkastelumme perustaksi.

2. SUOMALAISEN YLIOPISTOLAITOKSEN VIIMEAIKAISET KEHITYSTRENDIT

Lampisen (2003, 15) mukaan Suomessa historiallisesti tärkein korkeakoulupolitiikan muotoilija on ollut valtion keskushallinto, koska vain sillä on ollut oikeus asettaa koulutuksen kehittämistä koskevia oikeudellisia normeja. Viime vuosikymmeninä korkeakoulupolitiikan kentälle on kansallisvaltioiden rinnalle kuitenkin tullut myös muita toimijoita. Esimerkiksi kansainväliset järjestöt ovat yhä suuremmissa määrin kiinnostuneet

kansallisen korkeakoulutuksen suuntaamisesta, ylikansallisista projekteista sekä opiskelijoiden ja tutkijoiden liikkumisesta yli valtion rajojen (ibid.). Samalla yliopistojen taloudellisen ohjauksen mallit ovat konvergoituneet, eli samankaltaistuneet, koko Länsi-Euroopassa (Kuoppala 1995, 13).

2000-luvulla Euroopan unionin merkitys jäsenmaiden kansallisissa koulutuspolitiikoissa on huomattavasti vahvistunut. Hyvänä osoituksena unionin merkityksen kasvusta voidaan pitää suurten jäsenmaiden vuonna 1998 antamaa Sorbonnen julistusta,¹ jonka jatkona käynnistyi korkeakoulutuksen niin kutsuttu Bolognan harmonisointiprosessi. (Rinne - Simola 2005; Michelsen 2004; Salminen 2004.) Prosessin kunnianhimoisena tavoitteena on Euroopan unionin jäsenmaiden yliopistojärjestelmien yhdistäminen verkostoksi, joka pystyy houkuttelemaan Eurooppaan huipputasajia ja vastaamaan kansainvälistyvien koulutusmarkkinoiden haasteisiin. Tavoitteena on siis luoda Eurooppaan yhtenäinen korkeakoulutusalue eli toisin sanoen samankaltaista jäsenmaiden koulutusjärjestelmiä. Prosessin toimenpiteitä ovat muun muassa opiskelijoiden liikkuvuuden esteiden poistaminen, yhteisen opintopistejärjestelmän (ECTS) kehittäminen, toimivan laadunvalvontajärjestelmän luominen sekä tutkintojen vertailukelpoistaminen. (Michelsen 2004, 67-68; Rinne - Simola 2005, 11.)

Parhailtaan vielä vahvasti käynnissä olevaan Bolognan prosessiin on suhtauduttu verrattain varauksellisesti (ks. esim. Michelsen 2004, 67-83), sillä sen voidaan olettaa täydessä laajuudessa toteutuessaan muuttavan radikaalisti eurooppalaista akateemista kulttuuria. Prosessin tavoitteiden toteutuessa syntyy Euroopan korkeakoulutuksen organisaatiokentän tasolle aito kilpailutilanne, jossa opiskelijat ja opettajat voivat vertailla yliopistoja toisiinsa. Michelsen (2004, 70) näkee harmonisaatioprosessin johtavan opiskelijoiden suureen liikkuvuuteen, kun opiskelijat kandidaatintutkinnon suorittuaan halutessaan siirtyvät johonkin muuhun tarkoituksenmukaisemmaksi katsomaansa yliopistoon suorittamaan maisterintutkintoaan. Opiskelijat eivät tulevaisuudessa enää ole sidoksissa oman maansa yliopistoihin, vaan voivat hakeutua taitojensa ja lahjakkuuksiansa rajoissa suorittamaan maisterintutkinnon esimerkiksi johonkin Euroopan huippuyliopistoista.

Edellä mainittuun skenaarioon liittyy myös monien Euroopan maiden huoli. Mitä tapahtuu, jos opiskelijat todella ryhtyvät suuressa määrin käyttämään hyväksi prosessin myötä syntyvää liikkumisvapautta? Saattaa olla, että lahjakaimmat opiskelijat kasaantuvat Euroopan huippuyliopistoihin, jolloin pienemmistä ja syrjäisemmistä yliopistoista tulee vain kandidaattien valmistuslaitoksia. (Michelsen 2004, 71.) Nyt käynnissä olevan muutosprosessin myötä suomalaiselle korkeakoulutuksen organisaatiokentälle on tulossa merkittäviä ylikansallisia voimia, joiden vaikutus ei tule olemaan näkymätön. Tällaisen uhkakuvan olemassaolon tulisi painostaa myös suomalaisia yliopistoja pohtimaan uusia tapoja organisoida toimintaansa; Bolognan prosessin vaikutukset suomalaiseen yliopistokenttään ovat ilmeiset. Prosessin myötä suomalainen yliopistosektori tulee entisestään avautumaan ulkoisille kilpailuvoimille ja olemaan suuremmin verrattavissa muihin Euroopan yliopistolaitoksiin.

Ylikansalliset järjestöt ovat vaikuttaneet laajasti kaikkien maiden koulutuspolitiikkaan ja koko siihen globaaliin diskurssiin, joka on tullut vallitsevaksi kansallista koulutuspolitiikkaa tehtäessä ja koulutusreformia toteutettaessa (Rinne - Simola 2005, 16). Erialaisten organisaatiokentässä vaikuttavien legitiimien toimijoiden rooli yliopistojen toiminnan muokkaajana on keskeinen niiden aiheuttaessa erilaisia toiminnallisia muutoksia. Organisaatiot ovat hyvin kärkkäitä arviointien ja kilpailun synnyttämässä vertaispaineessa kopiaimaan erilaisia hyviä käytäntöjä ja toimivia koulutuspoliittisia ratkaisuja (ks. esim. Rinne - Simola 2005, 16-18). Hyvänä esimerkkinä yksittäisen tutkimuksen tällaista samankaltaistumista eli niin sanottua isomorfiaa aiheuttavasta roolista voidaan pitää OECD:n jäsenmaiden yhteistä niin kutsuttua PISA-tutkimusta,² jossa Suomi menestyi erityisen hyvin. Tutkimuksen julkistamisen myötä Suomen peruskoulujärjestelmää kohtaan on osoitettu huomattavaa, jopa maailmanlaajuisista, kiinnostusta.

Analogisena peruskoulutuksen PISA-tutkimukselle voidaan pitää myös erilaisia ylikansallisia yliopistojen arviointitutkimuksia, joiden perusteella yliopistot asetetaan keskinäiseen paremmuusjärjestykseen. Tässä vertailussa Suomi ei ole saanut PISA-tutkimuksen kaltaista menestystä, vaan Shanghai Jiao Tong -yliopiston tutkijoiden tekemän selvityksen mukaan maailman kahden-

sadan parhaan yliopiston joukkoon selvisi Suomesta vain Helsingin yliopisto ollen sijalla 72. Tutkimuksen tulos osoitti, että suomalaiset yliopistot menestyvät huonosti kansainvälisessä laatuvertailussa, mikä on alkanut huolestuttaa yhä useampia tahoja. (Sundbäck 2005, 67.) Tällaista ylikansallisten tutkimusten yhä laajempaa huomioimista voidaan pitää selkeänä osoituksena korkeakoulutuksen kansainvälistyneisyydestä ja avautumisesta yliopistoja ympäröivään yhteiskuntaan. Erityisen huomioitavaa on kuitenkin tutkimusten vaikutus suomalaisten yliopistojen tulevaisuuden rakenteisiin, sillä jo nyt on havaittavissa haluja kehittää suomalaisia yliopistoja tutkimuksessa menestyneiden yliopistojen suuntaan (ks. esim. Rantanen 2004, 50).

Sen lisäksi, että yliopisto-organisaatiot kohtaavat ylikansallisia samankaltaistavia paineita, myös kansallisella tasolla on havaittavissa vahvoja tehokkuus- ja tuloksellisuushanteista kumpuavia samankaltaistavia, isomorfisia paineita. Erityisesti paineita aiheuttaa Korkeakoulujen arviointineuvoston ja muiden arviointeja suorittavien tahojen toiminta. Arvioinnilla on tarkastelutavasta riippuvia erilaisia tarkoitusperiä ja siten myös erilaisia vaikutuksia. Ajatuksellisesti arviointi kuitenkin liittyy tehokkuuden ja mittaamisen ideologioihin. Arvioinnissa kullekin yhteisölle tai yksilölle asetetaan paikka suhteessa ulkopuoliseen, usein anonyymiin yhteisöön. Arviointiprosessien myötä jotkut tulevat nimetyiksi huippuyksiköiksi tai -yksilöiksi, kun taas toisilla katsotaan vielä olevan matkaa tälle tasolle. (Lampinen 2003, 31; ks. myös Rinne - Simola 2005; Tuomi - Tauriainen 2001.)

Suomalaisessa yliopistopolitiikassa oli 1980-luvun loppuun asti vallalla vahva valtiojohtoisuus (ks. esim. Michelsen 2004), joka kavensi yliopistojen autonomiaa. Markkinatalousmekanismeja ei tuolloin yliopistojen organisaatiokentässä juurikaan ollut havaittavissa (Mustajoki 2002, 222). Lampisen (2003, 32) mukaan arviointitoiminnan käynnistämisen ja kehittämisen taustalla vaikuttivat muutokset korkeakoulujen ohjausjärjestelmissä. Aikaisemmin korkeakoululaitosta yhtenäisenä pitivät opetusministeriön asettamat yksityiskohtaiset normit ja tiukka budjettiohjaus. Nyt kun mainitut välineet ovat poistuneet omistajan ohjausvälineistöstä, on jouduttu etsimään korvaavia menetelmiä korkeakoulujen toiminnan yhdenmukaistamiseksi. Mustajoen (2002) mukaan markkinavoimien toimintaa

yliopistokenttään sovittavan tulosohjauksen voidaan yliopistojen näkökulmasta todeta merkinneen uusista vapauksista huolimatta markkinoita imitoivan valtion otteen kiristymistä. Uusi tulosvastuun paine tuntuu yliopistoissa niin tiukalta, että mahdollisen muun - lähinnä lainsäädännön muutoksista johtuvan - toiminnallisen vapauden lisääntyminen ei tunnu riittävältä. Tästä syntyy Mustajoen (2002) mukaan mielikuva siitä, että yliopisto on alistainen sekä valtiolle että markkinoille.

Yhteenvetona voidaan todeta, että jännitteitä ja muutospaineita suomalaiselle yliopistosektorille aiheuttavat erityisesti rahoitusmallien muutokset ja erilaiset kansainväliset yhteishankkeet, eritoten Bolognan prosessi. Edellä mainittuja voidaan pitää seurauksena "ajan hengen" mukaisen markkinaohjautuneen, ylikansallista toimintalogiikkaa ihannoivan ideologian hegemonisoitumisesta. Se, että markkinatalous asettaa erilaisten ulkoisten tulosneuvotteluiden ja sisäisten tutkimuspisteytysjärjestelmien muodossa tehokkuusvaatimuksia tutkimukselle, on yhdessä yliopiston ulkopuolisen rahoituksen kanssa - joka myös perustuu samaiseen, ns. managerialistiseen (vrt. Ylijoki 2002; Reponen 2003) ideologiaan - alistanut yliopistot lopullisesti uudelleenlaiselle toimintaympäristölle.³

3. KONTINGENSSITEORIA JA INSTITUTIONAALINEN TEORIA

Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti kahta organisaatioteoriaa, kontingenssiteoriaa ja institutionaalista teoriaa. Vaikka kumpaakaan mainituista teorioista ei ole pidetty perinteisesti varsinaisina muutosta selittävinä teorioina, tarjoavat teoriat kiistatta mielenkiintoisen näköalan myös suomalaisen yliopistokentän muutoksen tarkasteluun. Erityistä selitysvoimaa teorioilla voidaan kuitenkin tulkita olevan pyrittäessä selittämään yliopistojen rakenteiden ja toimintatapojen konvergoitumista.

3.1 Kontingenssiteoria

Kontingenssiteoreettisessa tarkastelussa organisaatioilla ajatellaan olevan luontainen pyrkimys niin sanottuun homeostaasiin eli tasapainotilaan. Tässä pyrkimyksessä auttaa organisaati-

tioympäristöstä⁴ saatava palaute toiminnasta. Organisaatiot eivät kuitenkaan pyri staattiseen tasapainotilaan, vaan ovat luonteeltaan taipuvaisia dynaamisuuteen. Järjestelmät pyrkivät siis tasapainotilaan, mutta kuitenkin siten, että tila on dynaaminen.

Kontingenssiteorian avainkäsitteitä ovat differentiaatio ja integraatio. *Differentiaatiolla* tarkoitetaan organisaation osien välisen työnjaon eli eri osastojen johdon toiminta- ja suhtautumistapojen erilaisuutta (Juuti 1989, 234). Differentiaation käsite on osittain päällekkäinen työnjaon käsitteen kanssa, sillä differentiaatiolla pyritään tavoittamaan samanaikaisesti sekä organisaation jäsenten että sen rakenteen osalta merkittävät ilmiöt (Sjöstrand 1981, 150-151). Lawrence ja Lorschin (1967, 8) mukaan organisaatio jakaantuu toimiessaan yksiköihin (units), joilla jokaisella on oma spesifi tehtävänsä suhteessa ulkopuoliseen ympäristöön. Vastatessaan toimintaympäristön asettamiin erilaisiin vaatimuksiin organisaation yksiköt eriytyvät (differentioituvat) toisistaan. Differentiaation vastapainoksi tarvittavalla integraatiolla puolestaan tarkoitetaan organisaation osastojen välisen yhteistyön astetta. Käytännössä integraatio ilmenee esimerkiksi osastojen välisen toiminnan koordinoituna ja osastojen välisen yhteistyön toimivuutena (Lawrence ja Lorsch 1967, 11).

Kontingenssiteorian mukaan organisaatiot reagoivat ympäristössä tapahtuviin muutoksiin ja muuttuvat itse organisaatioympäristön muutoksen myötä. Mikäli muutosta ei tapahdu ja organisaatio ei mukaudu ympäristön vaateisiin, eikä siten toimi tehokkaasti, poistuu tällainen tehokkuusvaatimuksen täyttämättä jättävä organisaatio ajan kuluessa markkinoilta. Koska teoria on luotu yritysmaailmaa käsitelleiden tutkimusten pohjalta, on tällainen darvinistinen näkökulma perusteltu. (Leväsvirta 1999, 99; ks. myös Burns - Stalker 1961; Lawrence - Lorsch 1967.) Kuitenkin erityisesti Schreyögg (1980, 306-307; ks. myös Kallio 1995) on kritisoinut kontingenssiteoriaa sen pyrkimyksistä käsitellä ympäristöön ja organisaatioon liittyviä yhteiskunnallisia ilmiöitä samalla tavalla kuin ajasta ja paikasta riippumattomia luonnonlakeja.

On kiistatonta, että yliopistojen toimintavapaus on tiukahkosta normiohjauksesta johtuen osin ennustettavaa. Toisaalta yliopistoissa on tapahtunut muutos kohti omaehtoisempaa toimintaa, ja esimerkiksi uusi lainsäädäntö ja ulkopuolinen

rahoitus ovat mahdollistaneet yliopistoille aitojen valintojen tekemisen. Kallion (1995, 39) näkemystä soveltaen voidaan ajatella, että yliopistoorganisaatiolla on todellisuudessa strategisen valinnan teorian mukainen aito mahdollisuus muuttaa omia toimintatapojaan niin halutessaan ja että tämä muutos tapahtuu lähinnä johdon toiminnan kautta. Tässä mielessä kontingenssteoriaa voidaan pitää soveltuvana teoriana tarkasteltaessa yliopistokentän konvergoitumista.

3.2 *Institutionaalinen teoria*

Instituutiot voidaan yksinkertaistaen nähdä organisatorisen kanssakäymisen yhteiskunnallisina pelisääntöinä ja ne voivat olla joko muodollisia tai epämuodollisia. Bergerin ja Luckmannin (1994, 65-67) käsitemaailmaa soveltaen voidaan yliopistoissa todeta olevan havaittavissa vahvoja totunnaistuneita toimintoja. Ajan kuluessa ja organisaatioiden kehittyessä organisaatiot pyrkivät tutkijoiden mukaan yhä enenevässä määrin homogenisoitumaan, samankaltaistumaan. Organisatorisesti rajattua kokonaisuutta, jossa samankaltaistumisprosessi tapahtuu ja jonka tasolla sitä on tarkoituksenmukaista tarkastella, DiMaggio ja Powell (1983) nimittävät organisaatiokentäksi (ks. myös Scott 1998). Organisaatiokentän DiMaggio ja Powell (1983, 148) määrittelevät koostuvan organisaatioista, jotka muodostavat yhteisen institutionaalisen ympäristön. Institutionaalisen ympäristön puolestaan muodostavat keskeiset tavarantoimittajat, resurssien ja tuotteiden kuluttajat, toiminnan sääntelystä vastaavat tahot sekä muut samantaisia palveluita tai tuotteita tuottavat organisaatiot.

Institutionaalisen teorian mukaan organisaatio kohtaa tietyllä organisaatiokentällä toimiessaan erilaisia institutionaalisia paineita, joihin mukautumista erilaiset organisatoriset käytännöt ilmentävät (DiMaggio - Powell 1983). DiMaggion ja Powellin (ibid.) mukaan organisaatioiden samankaltaisuus ei voi johtua vain kilpailusta ja tehokkuusvaatimuksista (vrt. kontingenssteoria), vaan myös organisaation tarpeesta hakea toiminnalleen yhteiskunnallisesta ympäristöstä sosiaalista oikeutusta, legitimitettiä. Tällaisen samankaltaistumisen luoma legitimitetti tuo vakautta epävarman organisaatioympäristön keskelle. DiMaggion ja Powellin mukaan säännönmukaisuudet orga-

nisaatiokäyttäytymisessä johtuvat institutionaalisen ympäristön tuottamista ideoista, arvoista ja uskomuksista.

Organisaatiokentällä selviytyäkseen organisaatioiden täytyy mukautua institutionaalsiin odotuksiin, vaikka näillä odotuksilla olisikin vain vähän tekemistä varsinaisen suorituskyvyn kanssa. Näin institutionaalinen organisaatioteoria osoittaa, miten organisaation käyttäytyminen on vastaamista erilaisiin institutionaalsiin paineisiin eikä vain markkinamekanismeihin.⁵ Organisaatioiden institutionaalista isomorfiaa koskevassa luokittelussa DiMaggio ja Powell (1983; 1991) jakavat institutionaalisen isomorfian kolmeen erilliseen samankaltaistavaan paineeseen. Kunkin tällaisen tyypin takana ovat erilaiset institutionalisoinnin lähteet.

Pakottava isomorfismi on seurausta organisaatioita kohtaan kohdistuvista formaaleista ja epäformaaleista paineista. Pakottavia paineita organisaatioihin kohdistuu niin niiden organisaatioiden taholta, joista kohdeorganisaatio on riippuvainen kuin sanktioin tuetuista kulttuurisidonnaisista odotuksista. Paine voi näyttäytyä organisaatioille voimankäyttönä, suostuttelunä tai kutsuna liittyä tiettyihin toimintatapoihin. Lainsäädäntö, muut rajoitukset ja määräykset sääntelevät organisaatioiden toimintaa, jolloin tietyn saman organisaatiokentän toimijat yhteisten toimintaa rajoittavien säännösten vaikutuksesta ajan kuluessa muotoutuvat samankaltaisiksi. Pakottavien paineiden keskeiset ainesosat ovat täten pakko ja pelko. (DiMaggio - Powell 1983, 150-152; ks. myös Toivonen 2000, 42.) Yliopisto-instituution kohdalla voidaan pakottavan lainsäädännön merkityksen perustellusti väittää olevan suuren koko organisaatiokentän olemassaolon perusteessa aiemmin mainitulla tavalla lakiin ja asetukseen.

Mimeettinen, eli jäljittelevä, isomorfismi syntyy erityisesti organisaation reaktiona epävarmuuteen. Jos organisaatiolla ei ole selkeää kuvaa toimintaympäristöstä, eli organisaatiokentästä, käytettävästeknologiasta tai organisaation päämääristä, se alkaa matkia niitä, jotka näyttävät menestyvän. (DiMaggio - Powell 1983, 151.) DiMaggion ja Powellin (1983, 152) mukaan organisaatiot mallintavat itseään samalla organisaatiokentällä toimivien legitimoiduiksi ja menestyneiksi koettujen organisaatioiden mukaan. Tiettyjen samanlaisten organisatoristen rakenteiden ja toimintatapojen yleisyys on tutkijoiden

mukaan usein enemmänkin osoitus mimeettisten institutionaalisten prosessien yleisyydestä kuin matkittujen toimintatapojen paremmuudesta. Kuten edellä on todettu, myös suomalaisessa yliopistokentässä on havaittavissa paineita jäljittellä menestyneiden kansainvälisten yliopistojen toimintaa.

Normatiivinen isomorfismi on seurausta professionalisaatiosta, eli ammatillistumisesta. Normatiivisessa isomorfismissa yhdistyvät normit ja toisaalta arvot, joiden toteuttamiseksi normeja noudatetaan. Normit myös määrittävät rooleja eri ryhmille. Tietyn ammatin edustajat ovat saaneet samanlaisen koulutuksen ja siten heidän maailmankuvansa ja tapansa tehdä asioita on samankaltainen. Yhtenevät toimintatavat osaltaan vaikuttavat myös siihen, miten organisaatiot muuttuvat ja millaisiksi ne muotoutuvat. Huomioitavaa on, että näiden ammattilaisten toimissa verkostoissa - mikä esimerkiksi yliopistoissa on hyvin tavallista - ideat, näkemykset ja käytäytymismallit leviävät yli organisaatorajojen. (DiMaggio - Powell 1983, 152-154; Mylly 1999, 64; Henttonen 2002, 24.)

Yliopistot muodostavat institutionaalisen organisaatioanalyysin mielessä yhteisen organisaatiokentän, jota voidaan siten pitää perusteltuna tarkastelun tasona. Organisaatiokentän sisällä toimijat - sisältäen yksilöt, organisaatiot ja verkostot - tunnistavat, osoittavat ja jakavat rituaalit ja toimintatavat sekä suhtautuvat rajoituksiin ja kannustimiin niin kuin sosiaaliset instituutiot määrittävät. (Lin 2001, 187.) Institutionaalinen teoria luo näin ollen kiistatta mielenkiintoisen näköalan suomalaisen yliopistokentän muutokseen.

4. YLIOPISTOKENTÄN MUUTOS

Akateemiselle tutkimukselle asetettu markkina-talousajattelun mukainen tehokkuusvaatimus erilaisten ulkoisten tulosneuvotteluiden ja sisäisten tutkimuspisteytysjärjestelmien muodossa, sekä samaan ideologiaan perustuva yliopistojen ulkopuolinen rahoitus, on altistanut yliopistot uudentalaiselle ympäristölle. Tämä on myös aiheuttanut konkreettisia muutoksia yliopistojen toimintaan. Merkittävimpiä muutoksia tulosoikeuksiin liittyvänä ja yliopistojen hallintoon vaikuttavana muutoksena on nähtävä viimeisen kymmenen vuoden aikana tapahtunut yliopistojen ulkopuolisen rahoituksen kasvu. Yliopistoille onkin muodostunut paineita

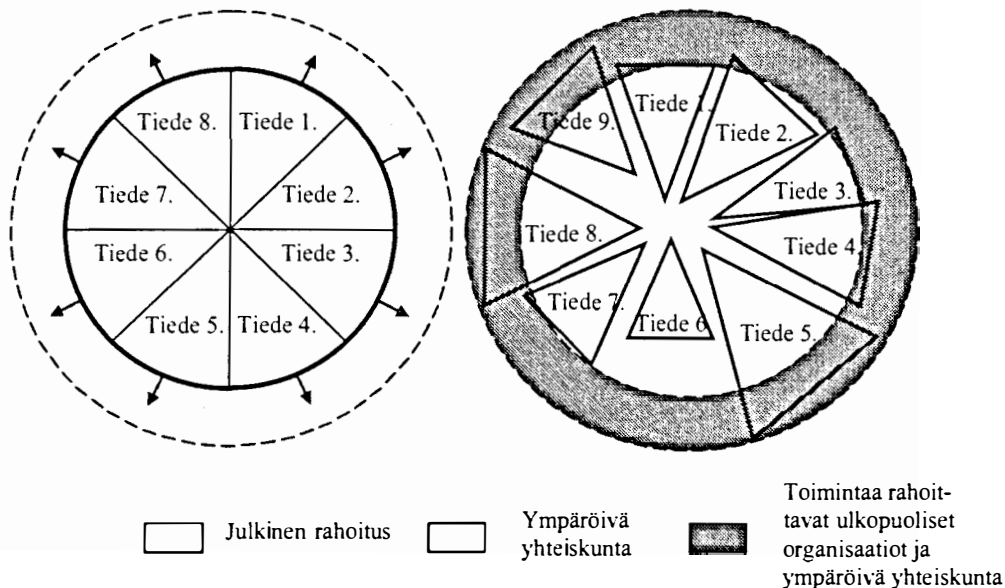
etsiä supistuneen julkisen rahoituksen tilalle uusia rahoituslähteitä. (Kuoppala 2004, 12.)

Uudesta rahoitusmallista johtuva markkina-vetoinen, kilpailua ruokkiva, ns. managerialistinen toiminta ei kuitenkaan peruslähtökohdiltaan ole perinteiselle humboldtilaiselle sivistysyliopistomallille sopiva tapa toimia (vrt. Ylijoki 2002; Reponen 2003). Vanhakantainen rakenteiltaan jäykkä yliopisto kokee muuttuneen organisaatioympäristön paineet suurina. Monimutkaistunut ja dynaamisemmaksi muuttunut toimintaympäristö pakottaa myös yliopistojen organisaatorakenteen muuttumaan. Toimintaympäristön yksittäisiin syötteisiin yksipuolisesti reagoiminen saattaa osoittautua riittämättömäksi. Suomalaisen yliopistoinstituution organisaatiokentällä käynnissä oleva muutos ja organisatorinen avautuminen ympäröivään yhteiskuntaan vaikuttaisi tällä hetkellä olevan selkeästi ulottumassa myös yliopistoihanteen tasolle.

4.1 *Ideaalityypikuvaus yliopistojen muuttuneesta rakenteesta*

Kuviossa 1 kuvataan sekä perinteinen sivistysyliopistomalli että kehityksessä oleva uudentalainen yliopistorakenne. Kuviossa yliopistojen rakenteeseen liittyviä seikkoja on havainnollistettu yksinkertaistavalla ja kärjistävällä ideaalityypitasolla. Yliopistojen tämänhetkistä toimintaympäristöä ja sisäistä tilaa kuvaa kuvion 1 oikeanpuoleinen osa. Perinteistä sivistysyliopistorakennetta taas havainnollistaa kuvion vasemmanpuoleinen osa.

Kuvion 1 vasemmanpuoleisessa, perinteisessä sivistysyliopistomallissa yksittäinen yliopisto on jaettu kuvitteellisiin tiedekuntiin, jotka kaikki on organisoitu samojen periaatteiden mukaisesti ja suunnilleen samankokoisiksi, minkä tarkoituksena on kuvata eri tieteiden veristisestä tieteenihanteesta kumpuavaa periaatteellista samanarvoisuutta. Yliopistoa ympäröi vahva julkisen rahoituksen, poliittisen itsenäisyyden ja autonomian mahdollistama suojamuuri. Yliopistosta on kuitenkin merkitty yksisuuntaisilla nuolilla lähteväksi syötteitä ympäröivään yhteiskuntaan. Näillä syötteillä viitataan lähinnä yliopistojen sivistyneistön tuottamistehtävään ja erinäisten yliopiston tärkeiksi katsomien ja tuottamien tietojen jakamiseen. Kuvaton kaltaisessa humboldtilaiseen sivistysyliopistoidologiaan pohjautuvassa

Kuvio 1. Perinteinen ja uusi yliopistorakenne.

mallissa klassisia humanistisia tieteitä arvostetaan, mutta toisaalta tieteellä on modernilla ajalla ollut myös selkeä instrumentaalinen rooli. Tästä syystä yliopiston resurssien jaossa esimerkiksi teknis-luonnontieteelliset tieteet saavat arvostusta. (ks. myös Kuoppala 2004.)⁶

Yliopistojen nykyisessä managerialistista ihannetta lähestyvässä tilassa (kuvion 1 oikea puoli) on huomattavissa toimintaympäristön muuttumisesta aiheutunut yliopiston sisäinen differentiaatio. Siinä missä yliopistojen perinteisessä sisäisessä rakenteessa kaikki tiedekunnat on kuvattu suunnilleen samankokoisiksi ja tiiviisti toisiinsa tukeutuneiksi, uudessa vallitsevassa tilanteessa yliopistojen sisäinen rakenne on sen sijaan hajautunut. Tiedekunnat ovat irtautuneet kontingenssiteorian idean mukaisesti organisaation ytimestä ja mukautuneet kukin omien, lähinnä rahoituksellisten, tilannetekijöidensä asettamiin paineisiin. Mainituista paineista johtuen yliopisto on sisäisesti varsin differentioitunut.

Merkittävää ulkopuolista rahoitusta saavat tieteenalat (esim. tiede 5) luonnollisesti mukautuvat yhä enenevässä määrin rahoittajiensa tarpeisiin. Toisin sanoen, kyseisellä alalla tutkimus painot-

tuu rahoituksellisesti edulliseen suuntaan. Eräät vähemmän ulkopuolista rahoitusta saavat tieteenalat (esim. tiede 3) sen sijaan saattavat jopa taantua. Kiusaus yliopistoa ja sitä ympäröivää yhteiskuntaa välittömästi hyödyttävää tutkimusta harjoittamattomien alojen alasajoon saattaa joissain tilanteissa muodostua suureksi. Yliopiston päätöksentekorakenteen huomioiden, saattaa hyvinkin olla, ettei kollegiaalisessa päätöksentekoprosessissa saada tieteiden välisen kilpailun vallitessa tehtyä tieteen 6 kaltaisen vähemmän tuottavan alan rahoituksen turvaavaa päätöstä. Toisaalta seurauksena markkinoiden yliopistoihin kohdistamista eksplisiittisistä tai implisiittisistä paineista yliopistokentälle saattaa syntyä kokonaan uusia oppituleja.⁷ Kuitenkin kokonaan uusia oppituleja merkittävämpiä lisiä suomalaisen yliopistokenttään ovat olleet käytännössä kaikkiin monialaisiin tiedeyliopistoihin perustetut kauppatieteellistä koulutusta antavat yksiköt (vrt. tiede 9) ja toisaalta teknisten alojen opiskelijoiden sisäänottomäärien merkittävä kasvu (vrt. tiede 5).⁸

Kuviosta 1 voidaan myös todeta, että kun tieteenalat edelleen differentioituvat erikoistumalla

tietyihin suosittuihin tutkimusalueisiin, saattaa eräillä tieteenaloilla (esim. tiede 8) ennen pitkää olla huomattavasti enemmän kanssakäymistä toimintaa rahoittavien ulkopuolisten organisaatioiden kuin yliopiston muiden tieteenalojen kanssa. Tällaista kehitystä voidaan pitää analogisena muiden asiantuntijaorganisaatioiden kehityksen kanssa. Muun muassa Sveiby (1990, 105-106) toteaa pitkälti oman organisaationsa ulkopuolella toimivien asiantuntijoiden kehittävän usein tiiviimmän siteen asiakasorganisaatioonsa kuin omaan työntäjäorganisaatioonsa. Tällaista tilannetta voidaan pitää organisaation kannalta ongelmallisena, koska sillä on taipumuksena laskea organisaation tehokkuutta ja tuloksenteokkyä.

Toisaalta organisaatioiden integraatiotarpeiden yleistäminen koskemaan myös yliopistoja voidaan kyseenalaistaa, sillä kuten tunnettua, yliopiston tieteenharjoittajat ovat usein ensisijaisesti kiinnittyneitä tutkimusalaansa sekä sen perinteisiin ja vasta toissijaisesti varsinaiseen yliopistoorganisaatioon (ks. esim. Clark 1983, 34-36; Mintzberg 1979, 357). Kontingenssiteorian oletusten mukaisesti organisaatio kuitenkin tarvitsee differentioituneen tilan vallitessa tehokasta integraatiota taatakseen tehokkaan toiminnan ja saavuttaakseen asettamansa päämäärät. Yliopistoorganisaation voidaan tosin ajatella tekevän tässä kohdin jonkinlaisen poikkeuksen lähinnä koko organisaatiotason toiminnan päämäärän määrittämisen problemaattisuuden takia.

Yliopistoihin sovellettaessa kontingenssiteorian ongelmakohtaksi voidaan ajatella toiminnan päämäärän määrittämisen ohella muodostuvan myös toiminnan tehokkuuden määrittäminen (vrt. Leväsvirta 1999, 99). Yliopistojen toimintalogiikka on tunnetusti erilainen kuin markkinaehtoisesti toimivien yritysten. Yliopistojen tehokkuutta mitataan ja olemassaolo oikeutetaan toisin lainalaisuuksin kuin yritysten. Yliopistoilla on myös, kuten tunnettua, tiettyjä yhteiskunnallisia palvelutehtäviä. Palvelutehtävien täyttäminen on yliopistoille pakollista, vaikka toiminta ei näiltä osin taloudellisilla mittareilla mitattuna olisikaan tehokkuusihanteita vastaavaa (ks. myös Pellinen - Vasikainen 2001; Pylvänäinen 1995). Vaikka niin yliopistoorganisaatioiden toiminnan lopullisen päämäärän kuin toiminnan tehokkuudenkin määrittämiseen liittyy paljon ongelmia, joista ei toistaiseksi ole kyetty löytämään yhteisymmärrystä, on erityisesti omistajan eli valtion taholta

ajettu voimallisesti taloudelliseen tehokkuuteen perustuvaa toimintamallia.

Jo edellä mainittujen managerialistisen ideologian kannalta ongelmallisten yliopistoorganisaatioiden piirteiden ohella yliopistokentän olennaisena erona suhteessa vapaille markkinoilla toimiviin yrityksiin voidaan pitää myös sitä, etteivät yliopistot edelleenkään pääsääntöisesti toimi kilpailevassa ympäristössä. Yliopistojen yhteydessä on ainakin yrityksiä vaikeampi puhua olemassaolon kamppailusta. Niinpä Suomessa toistaiseksi myös huonosti ympäristönsä vaatimuksiin sopeutunut ja tehoton yliopisto olisi mitä ilmeisimmin pystynyt jatkamaan toimintaansa. Tässä yhteydessä ei menestyksellä ja kamppailulla olemassaolosta niinkään viitata tieteenalakohtaiseen sisäiseen tai ulkoiseen kilpailuun, jota kiistatta yliopistoissa ilmenee, vaan koko yksittäisen yliopistoorganisaation olemassaoloon. Sisäisesti resurssimuutoksia ja kilpailua varsinkin yhteisistä resursseista esiintyy yliopistoissa jo nyt varsin paljon.

Mutta miksi yksittäisen yliopiston ylipäätään sitten pitäisi tavoitella yhteistä päämäärää, jos kerran yliopistot nykyisellä toimintamallillaan ovat pystyneet täyttämään velvoitteensa ympäröivälle yhteiskunnalle ja niiden yleistä taloudellista tilaa ja toimintamahdollisuuksia voidaan pitää kohtuullisina differentioituneessakin tilassa? Organisaatio- ja korkeakoulututkimuksen kirjallisuudesta voidaan löytää ainakin viisi integraation tarvetta osoittavaa tekijää. Ensinnäkin, kaikki organisaatiot tarvitsevat jonkinlaisen päämäärän ollakseen ylipäätään organisaatioita. Mikäli päämäärää ei ole, hajoo organisaatio osiin ja lakkaa ennen pitkää olemasta. Toiseksi, yhtenäinen yliopisto palvelee opiskelijoita, kun eri tieteenalat pystyvät koordinoimaan yhdessä opetustaan ja järjestämään esimerkiksi erilaisia opintokokonaisuuksia ja kursseja. Yliopisto pystyy siis tarjoamaan yhteiskunnassa arvostettua poikkitieteellistä osaamista. Kolmanneksi, asiakasorganisaatioiden tiedontarpeen ja vaatimusten alati kasvessa, kilpailun muiden yliopistojen ja yksityisten tutkimuslaitosten kanssa yleistyessä sekä tuotteiden ja palveluiden monimutkaistuuessa tarvitaan yhä enemmän poikkitieteellistä osaamista ja yhteistyötä. Neljänneksi, pyrittäessä etsimään ratkaisua yhteiskunnallisesti todella merkittäviin ongelmiin tarvitaan väistämättä poikkitieteellistä, eri tieteenaloja yhdistävää, tutkimustoimintaa. Viidenneksi, rahoittajien, esimerkiksi Suomen

Akatemian, poikkitieteellisyttä palkitseva rahanjakopolitiikka kannustaa ainakin yliopistojen keskusjohtoa rohkaisemaan eri tieteenaloja laajempaan yhteistoimintaan. (ks. myös esim. Välimaa 1997; Clark 1983.) Voidaan siis melko kiistattomasti todeta, että differentioituneellakin yliopistolla tulisi olla yhteinen päämäärä, josta johtuen sillä on myös tarve integraatioon.

4.2 Isomorfia muuttuvalla yliopistokentällä

Yliopistot muodostavat hyvin homogeenisen organisaatiokentän ja yliopistojen toimintamallit sekä rakenteet ovat Suomessa lähes poikkeuksetta identtiset (Lampinen 2003, 65-67; ks. myös Clark 1983; DiMaggio - Powell 1983). Vaikkakin yliopistot ovat viime vuosina yhä enenevässä määrin joutuneet reagoimaan ympäröivän yhteiskunnan vaateisiin ja altistumaan sen vaikutuksille, ei organisaatioiden samankaltaisuuden säilyneisyyden ja rakenteellisen muuttumattomuuden selittäjäksi riittäne pelkkä kontingenssiteorian oletus avoimen toimintaympäristön kilpailun ja tehokkuusvaatimusten determinoivasta vaikutuksesta. Kontingenssiteorian perusteella voidaan esittää, ettei yliopistohallinnon perinteinen mekaaninen organisaatorakenne ole yhdessä vakaaseen organisaatioympäristöön kehitetyn byrokraattiseen hallintohierarkiaan perustuvan integraatiotoiminnan kanssa toimiva järjestelmä yliopistojen nykyisessä dynaamisessa toimintaympäristössä. Yliopistoissa olisikin kasvanutta integraation tarvetta varten kehitettävä uusia integraatiomenetelmiä, jotta yliopistojen toiminta olisi tehokasta.

Yliopistojen toimintojen samankaltaisuuden säilymiseen on osaltaan vaikuttanut myös yliopistojen muodostama vahva organisaatiokenttä, jonka tasolla organisaatiot hakevat toiminnalleen yhteiskunnallisesta ympäristöstä sosiaalista legitimitettä. Yliopistot eivät ole vastanneet vain sen organisaatiokentälle tunkeutuneiden markkinamekanismien vaateisiin, vaan myös koko organisaatiokenttään vaikuttaviin isomorfisiin paineisiin. (vrt. Lampinen 2003, 65-67.) Näihin paineisiin vastaamisella ei ole välttämättä ollut merkitystä varsinaiseen suorituskykyyn - jota tulosohtajauksella mitataan ja johon rationaalisesti toimittamisessa olisi vastattava - vaan kyseessä on usein ollut yliopistojen tarve mukautua yliopistoinstituutiota koskeviin institutionaalisiin paineisiin ja

odotuksiin, osin rationaalisuudesta tinkien. Tässä mielessä DiMaggion ja Powellin (1983) näkemys siitä, että pitkällä aikavälillä kaikki saman organisaatiokentän toimijat institutionaalisten paineiden vaikutuksesta muuttuvat toisiaan muistuttaviksi voidaan nähdä makrotason vaikuttimena ja vastavoimana yliopistoissa kontingenssiteorian idean mukaisesti tapahtuvalle sisäiselle differentiaatiolle.

Voidaan tulkita, että yliopisto-organisaatiota leimaa kaksi erilaisen institutionaalisen ympäristön ohjaamaa elementtiä. Kansainvälisesti yhtenevät tieteellisen toimintakulttuurin periaatteet ohjaavat tieteellistä toimintaa lähtökohtaisesti kohti yhtenevää rakennetta. Kuoppala (1995, 28) nostaa esille mielenkiintoisen pohdinnan siitä, miksi myös yliopistojen rahoitusrakenteisiin ja niiden toimintaan näyttää liittyvän institutionaalista isomorfiaa edistäviä piirteitä. Kuoppalan mukaan asiaan on vaikuttanut Euroopan unionin kehityksen myötä tapahtunut korkeakoululaitoksen uskainsainvälistyminen, eli korkeakoulupolitiikan ja ohjaavan korkeakouluhallinnon tuleminen kansainvälisen kanssakäymisen piiriin. Näin Kuoppalan mukaan on ymmärrettävissä kasvava taloudellisten ohjausmekanismien samankaltaistuminen.

Uudet käytännöt leviävät ylimmän ohjaavan keskushallinnon lisääntyneen ylikansallisen kanssakäymisen myötä. Institutionaalinen paine on vaikuttamassa myös kansallisen koulutuspolitiikan alueella lähinnä siten, että on syntynyt käsitteitä ja myyttejä parhaista mahdollisista toimintatavoista ja ratkaisuista (Lampinen 2003, 67). Tällaisten toimintaa jäljittelevien miimisten prosessien ja niiden kerrannaisvaikutusten voidaan olettaa näkyvän myös suomalaisten yliopisto-organisaatioiden rakenteissa. Institutionaalisen teorian mukaisesti parhaat käytännöt joko kopioidaan vapaaehtoisesti käyttöön tai vaihtoehtoisesti pakottavan lainsäädännön myötä ne joudutaan sovittamaan kansallisiin malleihin sopiviksi. Kuoppalan (1995) tutkimuksesta käy mielenkiintoisella tavalla ilmi se, kuinka yliopistojen kaltaisessa vahvassa organisaatiokentässä sisäisesti differentioituneisiin organisaatioihin voidaan hallinnon kautta ajaa sisäin operationaaliseen toimintaan, lähinnä tutkimustyöhön, vaikuttavia samankaltaistavia käytänteitä.

Kuten tunnettua, on yliopistojen toimintakenttä perinteisesti jakautunut matriisimaisesti kahteen eri suuntaan vetävään organisaatiota ohjaavaan

tasoon (ks. Kivinen et al. 1993, 234). Yksittäisen tutkijan tasolla voidaan nähdä lähinnä tieteenalakohtaiset intressit ja sitä kautta myös lähtökohtaisesti kansainvälisiin tieteenalakohtaisiin kenttiin suuntautuminen. Toisaalta hallinto on perinteisesti suuntautunut kansallisesti, ja lähinnä kansallisvaltion tiedepolitiikan tukeminen kansakunnan hyvinvoinnin edistämiseksi on nähty tärkeänä. Onkin luonnollista ajatella, ettei tällä hetkellä tapahtuva kiivaampi kansainvälistymisprosessi ja sen aiheuttamat muutokset niinkään aiheuta ongelmia yksittäiselle tutkijalle, kuin yliopisto-organisaatiolle ja sen omistajataholle, valtiolle. Organisaatiomuutosta ja kehitystä ovat kuitenkin olleet Suomessa vastustamassa lähinnä akateemiset itse, eivätkä niinkään hallinnon edustajat, joiden taholta haluja radikaaleihin organisaatiomuutoksiin on usein esiintynyt. Edellisestä voidaan päätellä, ettei yliopisto-organisaatio ole vielä täysin adaptoitunut todellisuudessa jo käynnissä olevaan muutokseen, vaan se on vielä organisaatioille hyvin tyypillisessä muutoksia vastustavassa vaiheessa (vrt. Lampinen 2003, 18-19).

Institutionaalisen organisaatioteorian tematiikan mukaisesti voidaan Bolognan prosessin väittää olevan pakottavaa isomorfiaa aiheuttava valtiojohtoinen prosessi. Suomalaista yliopistojärjestelmää samankaltaistetaan yleiseurooppalaiseen etuun vedoten. Yleiseurooppalaisen mallin rakentamisen paineet näyttäytyvät yliopisto-organisaatioille keskushallinnon taholta DiMaggion ja Powellin (1983, 150) sanoin selkeänä voimankäyttönä ja suostutteluna; kutsuna liittyä yhteiseen toimintatapaan. Opiskelijan voidaan tässä tapauksessa todeta vaikuttavan toimijana välillisesti valinnoillaan yliopistokentän samankaltaistumiseen. On näet oletettavaa, että jos suuri osa ulkomaisista opiskelijoista, joiden kouluttamisesta rahoitusmalli erityisesti palkitsee, valitsee tietyn yliopiston, niin myös muut yliopistot pyrkivät omaksuma kyseisen yliopiston hyviksi osoittautuneita käytänteitä. Tällöin itse asiassa opiskelijoiden valintojen voidaan väittää aiheuttavan organisaatiokentässä miimistä isomorfiaa.

Yliopistokentässä julkisen vallan tavoitteena voidaan pitää uudistusten toteuttamista ja korkeakoulujen toimintaan vaikuttamista. Perimmäisenä tavoitteena on yleensä joko edistää tehokkuutta, palvelujen laatua tai yleisiä sosiaalisia ja kulttuurisia arvoja. (Lampinen 2003, 16.) Julkisen vallan

yhteydessä on huomioitava myös sen erityispiirre, eli päätöksenteon sitoutuneisuus toisiin instituutioihin. Osin tästä syystä päätöksenteko usein seuraa ennalta määrättyjä muotoja. Huomio on siinä mielessä erityisen merkittävä, että kuten edellä todettiin, ovat yliopistot managerialistisen ideologian saattelemina siirtymässä kohti markkinavetoisempaa ja avoimempaa toimintakenttää.

Julkisen päätöksenteko, johon yliopistot ovat tottuneet ja johon yliopistojen organisaatiokenttään on sopeutunut, on perinteisesti perustavalla tavalla eronnut markkinoiden toiminnasta. Julkinen hallinto on instituutio ja siten myös sen toiminta on lähtökohtaisesti jatkuvaa, oikeutettua ja perusteltavissa olevaa. Markkinoilla sen sijaan päätöksenteko on vähemmän strukturoitua ja päätökset voivat vaihdella tilanteesta toiseen. (Lampinen 2003.) Tämä julkisen vallan ja markkinoiden toiminnan roolien sekoittuminen on varsin keskeinen huomio. Ei voitane olettaa, että vuosisatoja vakaassa suljetussa toimintaympäristössä toiminut ja siihen adaptoitunut yliopistoinstituutio voisi kovin nopeasti sopeutua uuteen jännitteisempään kenttään semminkin, kun kahden organisaatioon vaikuttavan tahon keskinäiset roolit ovat sekoittumassa.

Tulosohjaus säätelee korkeakoulujen toimintaa organisaatioina ja takaa osaltaan organisaatioiden tehokkuuden pysymisen omistajan haluissa rajoissa. Ohjauksella varmistetaan, että kaikki korkeakoulut täyttävät vähimmäistavoitteet ja parhaiten suoriutuvat saavat toiminnastaan palkintonsa. Myös arviointitoiminta tähtää samaan integraation tavoitteeseen (vrt. kontingenssiteoria). Toiminnan arvioinnilla halutaan varmistaa, että yliopistojen toimintatavat ovat tarkoituksenmukaisia ja laadukkaita. Viitekehysten arvioinnissa ovat suurimmat ja menestyneimmät yhteisöt, joihin muiden yksiköiden toimintaa verrataan. Tällainen toiminta johtaa pidemmällä aikavälillä todennäköisesti poikkeavuuden ja omaperäisyyden karsitumiseen. (Lampinen 2003, 32.)

Korkeakoulujen organisaatiokentässä voidaan edelliseen perustuen institutionaalisen organisaatioteorian termein tulkita tapahtuneen olennainen muutos toimintaa ohjaavissa samankaltaistavissa rakenteissa. On siirrytty professionaalisuuteen perustuneesta luonnonmukaisemmasta normatiivisen isomorfian perinteestä pakottavan suuntaan ja edelleen kohti mimeettistä ohjauspro-

sessia. Tällainen muutos ei jäykissä ammattilaisbyrokraattisissa organisaatioissa (vrt. Mintzberg 1983) tapahdu kivuttomasti, sillä se muuttaa professionaalisuuden legitimoivan merkityksen toissijaiseksi ja nostaa esille markkinoiden tarpeisiin reagoinnin keskeisempänä meritoivana tekijänä. Yliopistoissa saattaa tällaisen muutoksen jatkuessa tapahtua perustavanlaatuinen osaamisen painopisteiden siirtyminen kohti uutta markkina-lähtöisemmän akateemisen ideaalitalan suuntaa.

5. JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO

Suomalainen yliopistokenttä on viime aikoina kohdannut merkittäviä muutospaineita. Artikkeleissa on esitetty, että muutospaineiden taustalla olevia yleisiä tekijöitä ovat sellaiset megatrendit kuten globalisaatio ja markkinatalousideologian ulottaminen kaikille yhteiskunnan sektoreille. Näistä megatrendeistä johtuvia yliopistoille erityisiä muutospaineita luovia seikkoja ovat olleet yliopistojen muuttuneet rahoitusmallit ja Euroopan unionin konvergoiva vaikutus. Yliopistokentän muutospaine on siis valtaosin lähtöisin organisaatioympäristön muutoksesta, ei niinkään yliopistojen omasta muutoshalusta.

Samalla kun suomalainen yliopistokenttä on varsin voimakkaan muutospaineen alaisena ja uudenlaisia rahoitus- ja tulosohjaukseenkäytäntöjä sekä toimintaperiaatteita kehitetään, yliopistoorganisaatiokenttä kokee myös merkittävää samankaltaistavaa painetta. Tämä on paradoksaalisesti suurelta osin seurausta juuri niistä samaisista voimista, jotka muutoksen ovat ensikädessä panneet alkuun: markkinaohjautuvuudesta ja ylikansallista arviointiprosesseista. Uusia samaistumiskohteita yliopistoille vaikuttavat nykyään olevan erityisesti menestyvät yritykset, jotka muuttuneessa rahoitusmallissa myös usein vastaavat merkittävästä osasta yliopistojen ulkoisesta rahoituksesta, sekä toisaalta tunnetut kansainväliset yliopistot, joiden toimintatapoja muut yliopistot pyrkivät imitoimaan.

Yliopistokentän muutos on ilmennyt myös siten, että eräät tieteenalat, kuten kauppa- ja tekniset tieteet, ovat laajentuneet huomattavasti samalla, kun eräät muut tieteenalat, erityisesti humanistiset tieteet, kykenevät vaivoin turvaamaan olemassaolonsa. Kehityskulku on johtanut samalla siihen, että paljon ulkoista rahoitusta saavilla tieteenaloilla saattaa olla enemmän vuorovai-

kutusta toimintaa rahoittavien ulkopuolisten organisaatioiden, erityisesti yritysten, kuin muiden saman yliopiston tiedekuntien kanssa. Tämä on johtanut yliopistojen sisäiseen differentiaatioon. Kontingenssiteorian mukaan tehokkaasti toimivan organisaation tulee vastata differentiaation kasvuun tuottamalla integraatiota lisääviä käytänteitä. Euroopan unionin toiminnan mukanaan tuoma konvergoituminen aikaansaa yliopistokentässä puolestaan miimistä ja osin pakottavaa isomorfiaa. Toisaalta on huomioitava, että mainittu isomorfia ei välttämättä lisää yliopistojen sisäistä integraatiota. Mainittu kehityskulku aiheuttaa kaiken kaikkiaan huomattavia haasteita yliopistojen johtamiselle.

Kontingenssiteoreettinen viitekehys tuo myös epäsuorasti esille erään erittäin merkittävän näkökulman yliopistojen johtamisessa, joka usein on sivuutettu alan tutkimuksessa. On nimittäin epäselvää, mikä käytännössä tulisi olla yliopistojen toiminnan päämäärä. Yliopistojen tehtävät ovat toki lakisääteisesti määritellyt (L 715/2004), mutta käytännössä voidakseen toimia tehokkaasti omistajan, eli valtion, tulisi eksplisiittisesti osoittaa yliopistoille ne alueet, joilla yliopistojen olisi toimittava tehokkaasti, sekä ilmaistava, miten tehokkuus osoitetaan. Tämä ajatus juontaa keskusteluun yliopistojen toiminnan tarkoituksesta akselilla humboldtilainen vs. managerialistinen malli. Humboldttilaisessa ideologiassa yliopiston keskeisiä päämääriä ovat luovuus, omaperäisyys ja itsensä toteuttaminen. Managerialistisessa ideologiassa toiminnan päämääriä taas ovat tulosten kaupallinen hyödyntäminen, yhteistyösuhteiden ylläpitäminen, keskinäinen kilpailu ja ulkopuolisen rahoituksen hankinta. (ks. Reponen 2003; Ylijoki 2002.)

Voidakseen siis toimia tehokkaasti yliopiston olisi tiedettävä ne päämäärät, joita sen ensisijaisesti on tavoiteltava osoittaakseen omistajalle toimintansa tehokkuuden. Nykyisessä tulosneuvottelujen kriteeristöissä sovellettava maisterin ja tohtorin tutkintoihin perustuva rahoitusjärjestelmä on varsin kapea. Vaikka malli on kiistatta managerialistiseen ideologiaan viittaava, on se yhtä kaikki liian kapea-alainen voidakseen olla aidosti toimintaa ohjaava järjestelmä. Nykyisessä tulosohjauksjärjestelmässä yliopistojen lakisääteisistäkin tehtävistä valtaosa jää tulosmittauksen ulkopuolelle. Nähdäksemme jatkossa juuri tästä syystä yliopistoja tulisikin tutkia myös liiketaloudellisten teorioiden valossa (ks. myös Pellinen -

Vasikainen 2001). Jo nykyisellään yliopistoissa on siis nähtävissä piirteitä managerialistiseen ideologiaan pohjautuvasta markkinaehtoisesta toiminnasta. Ottamatta kantaa siihen, onko kehityssuunta toivottava vai ei, on ilmeistä, että liiketaloustieteellisellä lähestymistavalla olisi merkittävästi annettavaa yliopistotutkimukselle - ainakin, mikäli on uskominen Rinnettä ja Simolaa (2005, 12), joiden mukaan suomalainen yliopistopolitiikka on runsaassa vuosikymmenessä kokenut harppauksen "perinteisistä akateemisista arvoista varsin täysmääräiseen markkinapuheeseen".

Yliopistojen toiminnan päämäärän määrittelyongelma liittyy liiketaloustieteelliseksi luettavista lähestymistavoista lähinnä strategisen johtamisen tutkimusperinteeseen (ks. esim. Mälkiä - Vakkuri 1998). Strategisen johtamisen ohella muun muassa taloudelliseen laskentainformaatioon sekä yliopistojen tuotosten kaupallistamiseen ja markkinointiin tähtäävillä näkökulmilla luotaisiin epäilemättä uusia mielenkiintoisia näköaloja yliopistojen uuteen toimintaympäristöön. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että managerialistinen ajattelutapa tulisi yliopistopolitiikassa ottaa annettuna - yliopistojen tavoitteista ja toiminnan päämääristä tulisi myös jatkossa käydä avointa ja ennakkoluulotonta yhteiskunnallista keskustelua.

VIITTEET

¹ Todettakoon, että Paavo Lipposen hallituksen opetusministeri Maija Rask kieltäytyi allekirjoittamasta Sorbonnen julistusta ja myös yliopistot pitivät prosessia uhkana autonomialle ja Suomessa yleisesti hyväksytylle koulutustasolle (Michelsen 2004, 71).

² Programme for International Students Assessment.

³ Ojala (2003, 27) toteaa managerialismin tarkoittavan "yksilöjohtamisen edellytysten lisäämistä ja yksilöjohtamisen alan laajentamista korostavaa ideologiaa". Managerialistinen ideologia painottaa markkinavetoisen ajattelun roolia päätöksenteossa ja merkitsee näin ollen "perinteisen hallinnon virkavastuun täydentämistä tehokkuus ja tarkoituksenmukaisuusvastaulla" (ibid.).

⁴ On syytä huomauttaa, että eri organisaatioteorioissa ympäristö nähdään osin eri tavoilla. Siinä missä kontingenssiteoriassa organisaatioympäristö ymmärretään suhteellisen mekaanisena tekijänä (jaot esimerkiksi nopeasti muuttuviin vs. hitaasti muuttuviin, homogeenisiin vs. heterogeenisiin jne. tekijöihin), jonka edellytyksiin ja muutoksiin organisaation on rationaalisesti reagoitava, institutionaalisessa teoriassa orga-

nisaatioympäristö nähdään monikerroksisempänä ja selkeästi sosiaalisesti rakentuneempänä kokonaisuutena. Institutionaalisen teorian näkökulmasta organisaation reaktiot suhteessa organisaatioympäristön edellytyksiin ja muutoksiin eivät ole ainoastaan suunnitelmallisia, vaan usein, seurauksena toiminnan legitimoitumisen tavoittelusta, jopa osin tiedostamatonta käyttäytymistä. (ks. Scott 1998.)

⁵ Tässä kohdin on syytä huomioida kontingenssiteorian erilainen näkökulma, joka korostaa organisaatioiden reagoitua organisaatioympäristössä tapahtuviin lähinnä kilpailullisiin ja kilpailutilanteeseen vaikuttaviin muutoksiin.

⁶ Mustajoki (2002, 222) huomauttaa resurssien jakoon saattavan sisältyä myös niin sanottua mystifiointia ja perusteetonta kunnioitusta, mistä osoituksena voidaan hänen mukaansa pitää viimeaikojen ylisuuria panostuksia muun muassa tietotekniikkaan.

⁷ Esimerkkinä käypä on mm. ympäristöjohtamiseen liittyvä akateeminen intressi.

⁸ Esimerkiksi kauppatieteisiin luettavaa johtamista voi nykyään opiskella pääaineena ainakin kahdessa-toista kotimaaisessa yliopistossa.

LÄHTEET

Berger, Peter L. ja Luckmann, Thomas: Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Gaudeamus, Helsinki 1994 (1966).

Burns, Tom ja Staker, G.M.: The Management of Innovation. Tavistock, London 1961.

Clark, Burton. R.: The Higher Education System. Academic Organization in Cross-National Perspective. University of California Press, Berkeley 1983.

DiMaggio, Paul J. ja Powell Walter W.: The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. American Sociological Review 48(1983): 2, s. 147-160.

DiMaggio, Paul J. ja Powell Walter W.: Introduction. Teoksessa The New Institutionalism in Organizational Analysis, toim. W. W. Powell ja P. J. DiMaggio. University of Chicago Press, Chicago 1991.

Freeman, Edward R.: Strategic Management: A Stakeholder Approach. Pitman, Boston 1984.

Halme, Minna: Environmental Management Paradigm Shifts in Business Enterprises. Organizational Learning Relating to Recycling and Forest Management Issues in Two Finnish Paper Companies. University of Tampere, Tampere 1997.

Hannan, Michael T. ja Freeman, John H.: The Population Ecology of Organizations. American Journal of Sociology 82(1977) 5, s. 929-964.

Henttonen, Elina: Osaamisen kehittäminen pk-yrityksissä, Edita, Helsinki 2002.

Juuti, Pauli: Organisaatiokäyttäytyminen. Otava, Helsinki 1989.

- Kallio, Olavi: Ympäristön vaikutus kuntaorganisaation toimintaan. Kunnan toimintaympäristön tilaneteki-
joiden merkitys etsittäessä selityksiä kuntien toimin-
tamallien ja rakenteen muuttumiseen 1980-luvun
alusta 90-luvun alkuun. Tampereen yliopisto, Tam-
pere 1995.
- Kallio, Tomi J.: Organisaatiot, johtaminen ja ympäristö -
Organisaatiotieteellisen ympäristötutkimuksen ongel-
mista kohti yleistä teoriaa yritys-luontosuhteesta.
Turun kauppakorkeakoulu, Turku 2004.
- Kivinen, Osmo, Rinne, Risto ja Ketonen, Kimmo: Yli-
opiston huomen. Hanki ja jää: Helsinki 1993.
- Kuoppala, Kari: Korkeakoulutuksen taloudellisen ohja-
uksen konvergoituminen Euroopassa. Teoksessa
Korkeakoulut murroksessa. Näkökulmia talouden
ohjaukseen, toim. P. Meklin. Hallintotieteen laitos,
Tampereen yliopisto, Tampere 1995.
- Kuoppala, Kari: Tulosohjaus ja yliopistojen hallinto.
Acatimi (2004): 6, s. 12-14.
- Lampinen, Osmo: Suomalaisen korkeakoulutuksen
uudistaminen. Reformeja ja innovaatioita. Opetus-
ministeriön julkaisuja 2003:25, Helsinki 2003
- Lawrence, Paul R. ja Lorsch Jay W.: Organization
and Environment. Managing Differentiation and
Integration. Harvard Graduate School of Business
Administration, Cambridge MA 1967.
- Leväsvirta, Leena: Kuntien hallinto muuttuvassa toimin-
taympäristössä: kunnallisten luottamushenkilöiden
ja viranhaltijoiden roolit sekä niiden yhteensopivuus
toimintaympäristön kanssa. Suomen Kuntaliitto, Hel-
sinki 1999.
- Lin, Nan: Social Capital: A Theory of Social Structure
& Action. Cambridge University Press, Port Chester,
NY 2001.
- Michelsen, Karl-Erik: Kansainvälistyvä yliopisto. Suo-
malaisen yliopistojärjestelmän haasteet. Edita, Hel-
sinki 2004.
- Mintzberg, Henry: The Structuring of Organizations.
Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1979.
- Mintzberg, Henry: Power in and Around Organizations.
Prentice-Hall, London 1983.
- Mustajoki, Arto: Tuloksena yliopisto. Kokemuksia ja
näkökulmia yliopiston hallinnosta. Yliopistopaino,
Helsinki 2002.
- Myllys, Kirsi: Itsenäisiä ja itsepäisiä. Institutionaalinen
näkökulma paikallisten säästöpankkien selviytymi-
seen pankkitoiminnan muutoksissa. Turun kauppakor-
keakoulu, Turku 1999.
- Mälkiä, Matti ja Vakkuri, Jarmo (toim.): Strateginen joh-
taminen yliopistoissa. Ajattelutavat, mahdollisuudet
ja haasteet. Tampereen yliopisto, Tampere 1998.
- Ojala, Ilpo: Managerialismi ja oppilaitosjohtaminen.
Vaasan yliopisto, Vaasa 2003.
- Pellinen, Jukka ja Vasikainen, Soili: Laskentatoimi yli-
opiston tehtävän määrittäjänä. Hallinnon tutkimus
20(2001): 3, s. 25-39.
- Pfeffer, Jeffrey ja Salancik, Gerald R.: The External
Control of Organizations. A Resource Dependence
Perspective. Harper & Row, New York 1978.
- Pylvänäinen, Matti: Tulosjohtaminen ja korkeakoulujen
hallinnonuudistus. Hallinnon tutkimus 14(1995): 2, s.
139-142.
- Rantanen, Jorma: Yliopistojen ja ammattikorkeakoulu-
jen tutkimuksen rakenneselvitys. Opetusministeriön
työryhmämuistioita ja selityksiä 2004:36, Helsinki
2004.
- Reponen, Tapio: Yliopisto-organisaatioiden ohjaaminen
- haasteellinen tilannejohtamisen ympäristö. Teok-
sessa Johtaminen ja organisointi - Management and
Organizing, toim. Raimo Nurmi. Turun kauppakor-
keakoulu, Turku 2003.
- Rinne, Risto ja Simola, Hannu: Koulutuksen ylikansalli-
set paineet ja yliopistojen uusi hallinta. Tiede & edis-
tys 30(2005): 1, s. 6-26.
- Salminen, Hannele: Bolognan julistus ja Suomen
toimet. Hallinnon tutkimus 23(2004): 1, s. 62-71.
- Schreyögg, Georg: Contingency and Choice in
Organization Theory. Organization Studies 1(1980):
4, s. 305-326.
- Scott, W. Richard: Organizations: Rational, Natural,
and Open Systems. Prentice-Hall, London 1998.
- Sjöstrand, Sven-Erik: Organisaatioteoria. Weilin+Göös,
Espoo 1981.
- Sundbäck, Klaus: Kärkiyliopistot tarvitsevat lisärahoi-
tusta. Suomen Kuvalehti 8.7.2005, s. 67.
- Sveiby, Karl-Erik: Valta ja johtaminen asiantuntijaorga-
nisaatioissa. Weilin+Göös, Helsinki 1990.
- Toivonen, Jouko: Reppumiehistä kokonaistoimituksiin.
Telakkateollisuuden alihankinnan toimintatapamuut-
oksen institutionaalinen analyysi. Turun kauppakor-
keakoulu, Turku 2000.
- Tuomi, Ville ja Tauriainen, Keijo: Edetääkö yliopis-
tossa arvioinneista laatujohtamiseen? Esimerkki-
tapauksena Vaasan yliopiston laatu työ. Hallinnon
tutkimus 20(2001): 1, s. 56-71.
- Van de Ven, Andrew H. ja Poole, Marshall Scott:
Explaining development and change in organizations.
Academy of Management Review 20(1995): 3, s.
510-540.
- Välimaa, Jussi: Integraatio, differentiaatio ja Clarkin
kolmio. Teoksessa: Korkeakoulutus kolmiossa. Näkö-
kulmia korkeakoululaitoksen muutoksiin, toim. J.
Välimaa. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yli-
opisto, Jyväskylä 1997.
- Ylijoki, Oili-Helena: Humboldt kohtaa markkinavoimat
- tutkijan työ muutoksessa. Tiedepolitiikka 27(2002):
1, s. 41-54.
- Yliopistolaki. L 715/2004.